

(experimental group) and children without such defects (control group) is conducted. The obtained results testify that the control group of teenagers is characterized by the higher level of theoretical thought, the better analytico-synthetic capabilities, more developed imagination and practical intellect, by originality of thought. An amount of original interpretations in a control group situated within the framework of statistical norm, and in the group of children with speech abnormality this index is higher. Finding results confirm wide possibilities of Rorshah test for research of individually-psychological features of children with speech abnormality.

Keywords: test of Rorshah, psychological diagnostics, individually-psychological features, interpretation, children with speech abnormality

Стаття надійшла до редакції 22.09.2014 р.

Статтю прийнято до друку 25.09. 2014 р.

УДК 376-056.264 : 159.942-053.5

НАВЧАЛЬНО-ПРЕВЕНТИВНА РОБОТА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПМР

Бєлова О.Б.

Великий вплив на формування дитячого світогляду, мають дві важливі структури соціального середовища: сім'я та колектив. У своїх дослідженнях учені (В. Ананьєв, Л. Божович, А. Долгова, С. Завражец, О. Романов, І. Фурманов та ін.) відзначили, що продемонстрована членами родини або групою однолітків негативна модель поведінки для дитини-спостерігача є основним прикладом для наслідування. Тому для запобігання агресії у молодших школярів необхідно використовувати три системні підходи: індивідуальний, соціально-груповий та сімейний [1, 2, 3].

У своїх роботах науковці, педагоги та практичні психологи (А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, В. Оклендер, Т. Смірнова та ін.) наголошували, що для корегування емоційно-вольового стану агресивних дітей індивідуальний підхід "вчитель-дитина" дає найбільш результативні показники. Враховуючи особливості молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком (ПМР), були розроблені навчально-превентивні заняття, які формували у дитини вміння самостійно відчувати, розпізнавати, характеризувати та врегульовувати різні за проявами емоції [1, с. 16; 3, с. 92].

Науковці (О. Атемасова, Д. Бєх, А. Долгова, Л. Гумовська, Л. Мітіна, В. Оклендер, Р. Портман, О. Романов, К. Рудестам, І. Фурманов та ін.), котрі використовували в практичній діяльності соціально-груповий підхід щодо корекції поведінки, зазначали, цей підхід, допомагав дітям зняти емоційне напруження у колективі однолітків, дозволяв краще пізнати інтереси один одного, формував в них почуття емпатії, гуманність, співчуття, толерантність, тощо [1, с. 20; 2; 3, с. 84; 4].

Дослідження вчених та практичних психологів (Г. Будінайте, Е. Ейдемільер, А. Захаров, Т. Мішина, А. Черніков, В. Юстицік та ін.) взаємостосунків між членами родини в сімейному підході свідчать, що в більшості випадків прояви агресії в дітей – це дефіцит уваги дорослих. Зважаючи на їх думку, нами були включені заняття, які сприяли формуванню продуктивних взаємостосунків між батьками й дітьми.

Аналіз психолого-педагогічної літератури [1; 2; 3; 4] засвідчив, що поведінку дитини можна змінити під час виховання та навчання, при створенні необхідних умов у сім'ї та колективі однолітків. Відповідно до цього твердження нами визначено основну мету статті, яка розкриває зміст навчально-превентивної роботи направленої на запобігання агресії в молодших школярів з ПМР.

В основу навчально-превентивної методики на всіх етапах роботи були введені ситуації з модифікованої "сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, використані музичні твори, картини сучасних та класичних художників, мультфільми, казки, малюнки, притчі, рухові ігри (див. рис. 1).

Навчально-превентивні заняття планувалася з урахуванням визначеної мети. Вони проводилися з молодшими школярами як індивідуально, так і фронтально. Також була використана система занять із членами сім'ї й учнями молодших класів.

Визначено структуру навчально-превентивних занять, які склалися з трьох частини: вступної, основної та завершальної. Кім того, сформулювали назву, мету, перелік основних засобів та інструкцію щодо виконання вправ. Зокрема, вступна частина занять була типовою на всіх етапах навчально-превентивної роботи. В індивідуальному, соціально-груповому та сімейному підходах використовували гру "Привітання". Ця вправа зменшувала емоційну напругу як у дітей, так і в дорослих, налаштовувала їх на сумісну співпрацю з експериментатором, формувала спостережливість до інших людей, розвивала емпатію, толерантність, відчуття поваги до інших.

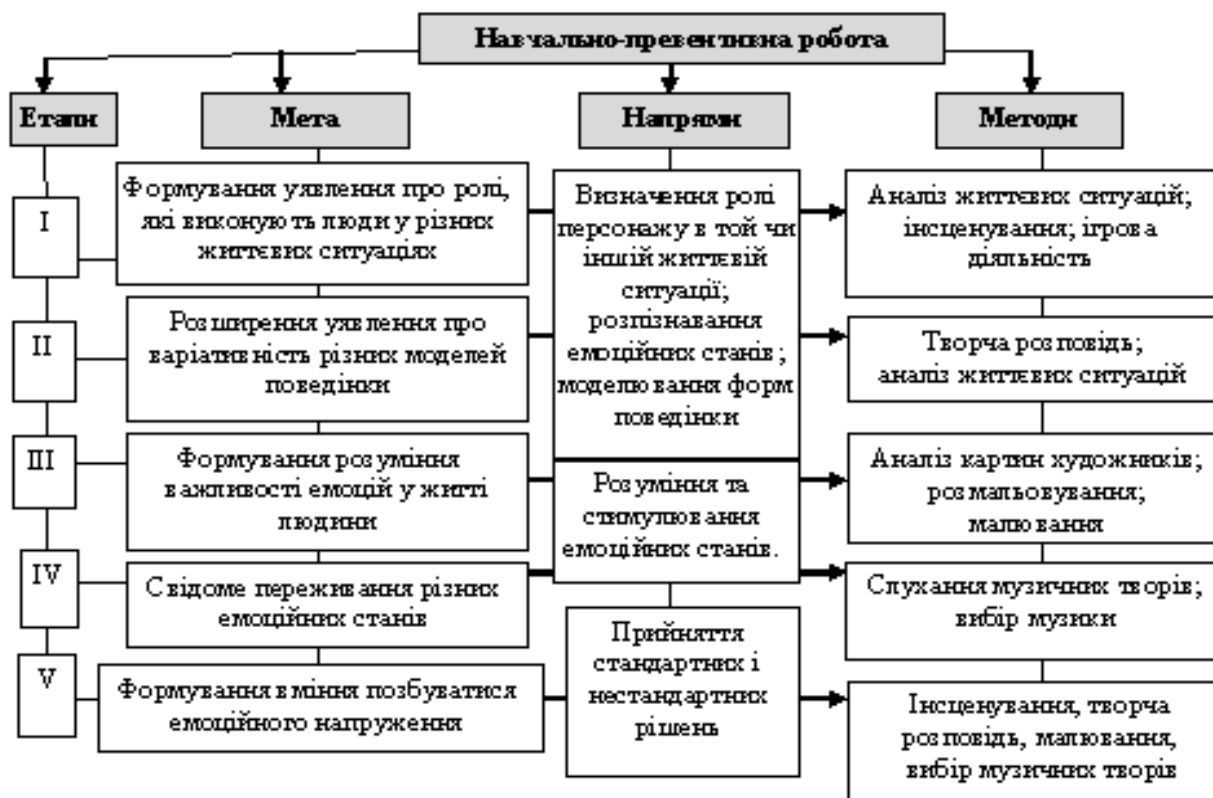

Рис. 1. Навчально-превентивна система запобігання агресії у молодших школярів з ПМР

Основна частина занять, залежно від теми, мети й навчально-превентивних методів звісно змінювалася. Цей вид впливу дозволяв молодшим школярам та членам їх родини отримувати новий досвід під час спілкування, розглядати нешаблонні зразки поведінки, усвідомлювати відповідальність за власну діяльність.

Завершальна частина на всіх етапах та підходах формувального експерименту передбачала виконання пантомімічного етюдю "Посмішка на прощання". Така форма роботи дозволяла розвивати в молодших школярів почуття вдячності, толерантності до тих людей, з якими вони співпрацюють.

На першому – аналітичному етапі навчально-превентивної роботи використано метод аналізу життєвих ситуацій на індивідуальних заняттях. У групі з дітьми використовували метод гри, а з сім'єю – інсценування.

Мета цього етапу – формування в молодшого школяра з вадами мовлення уявлень про ролі, які можна обігравати в різних життєвих ситуаціях; розвиток уміння аналізувати ті чи ті конфліктні позиції; приймати різні рішення (традиційного і нетрадиційного характеру) з урахуванням індивідуального сприйняття як у дитини, так і в дорослого (гумор, співчутливість, стійка позиція).

Основною особливістю індивідуальних занять на першому етапі було те, що сформований навчально-превентивний матеріал складався з дев'яти сюжетних некольорових картинок, які послідовно розглядали молодші школярі. На картинках були позначені лише контури головних персонажів. Завданням дитини було уявити конкретну ситуацію й проаналізувати кожну окрему модель поведінки. Якщо в процесі роботи виникали труднощі, то дитині допомагали відповідними навідними запитаннями, які стосувалися опису змісту картинки; розкриття емоційного стану персонажів; визначення характеру позитивності або негативності в поведінці малюнкового героя.

Соціально-групове превентивне навчання включало ряд ігор, які дозволяли дітям у безпечному середовищі отримати новий досвід спілкування й нешаблонні зразки поведінки, з'єднатися зі своїм колективом і більше пізнати інформації про життя своїх однокласників.

На заняттях із сім'єю використовувався метод інсценування. Родині агресивної дитини пропонували інсценувати ситуації з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, здійснюючи обмін сімейними ролями, тобто дитині надавалася можливість обрати роль одного з членів своєї сім'ї: "Я-моя мама", "Я-мій тато", "Я-мій брат", "Я-моя сестра", а батькам перевітлитись у свою дитину: "Я-мій син", "Я-моя донька".

На другому – варіативному етапі індивідуальне навчання було спрямоване на складання творчих розповідей за сюжетними картинками "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики. На групових та сімейних

заняттях використовувалися методи аналізу життєвих ситуацій, казок, притч, мультфільмів.

Основною метою на етапі проведення навчально-превентивної роботи було сформувати в молодших школярів з вадами мовлення почуття відповідальності за власні вчинки; вміння аналізувати життєві ситуації; бачити нові виходи з конфлікту; робити висновки з попередніх помилок.

Отже, на індивідуальних заняттях учневі пропонували створити нову модель поведінки головних персонажів. Для цього йому озвучували конфліктну ситуацію з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методики, показували некольорові малюнки з різними моделями поведінки конкретного героя. Завданням дитини було самостійно обрати ті сюжетні картинки, які здатні вирішити непорозуміння в сім'ї або в колективі. Кожну створену модель поведінки необхідно було обґрунтувати та скласти до неї розповідь. Якщо в дитини виникали труднощі під час виконання завдання, то їй, звісно, надавалася допомога: експериментатор озвучував закінчення розповіді, а дитина підбирала малюнки; або ж учневі показували малюнки, які вказували вихід із конфліктної ситуації і за якими необхідно скласти розповідь.

Групові заняття з дітьми включали притчі, мультфільми, казки, оповідання, які розкривали мораль поведінки головних персонажів і проводили читку аналогію між їх вчинками та життєвими ситуаціями.

Крім того, батькам і дітям пропонували проаналізувати мудрість декількох притч; разом з дитиною розіграти, на сучасний лад, театралізовану пальчикову виставу за мотивами казки Шарля Перо – "Червона шапочка"; розкрити зміст конфліктних сімейних ситуацій за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою.

На третьому – реагуючому етапі під час індивідуального, соціально-групового та сімейного навчання було включено метод малювання.

Метою цього етапу було навчити молодшого школяра відчувати гаму кольорів відповідно до визначеного завдання; трансформувати свої емоції на аркуші паперу; розвивати процеси творчої уяви; навчитися співпрацювати з близькими людьми, поважаючи їх думки та вибір.

На індивідуальних заняттях учням молодших класів пропонували розмалювати контурні сюжетні картини з модифікованої "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, які вона обирала для складання своєї розповіді. Якщо в дітей виникали труднощі щодо вибору кольору, то їм допомагали, і звісно, пропонували подивитися на кольори, що існують у природі (картинки з явищами природи).

На соціально-групових заняттях з дітьми вивчалися емоції, які трапляються в житті людей. Учні знайомили з художніми творами відомих класичних авторів, пропонували визначити емоційні стани головних персонажів; демонстрували анімаційний фільм із динамічним розвитком нашого суспільства, від зародження планети до сучасних днів; читали притчу, за якою людина є власником своєї долі. Після виконання всіх вправ молодшим школярам були запропоновані сюжетні картини з модифікованої "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики й необхідно було розмалювати, та позначити на обличчях персонажів емоції.

На інших заняттях малювання молодші школярі за своїми малюнками вчилися самостійно вирішувати внутрішні конфлікти. Їм пропонували намалювати свій "Страх", а потім позбутися його розірвавши аркуш паперу на дрібні шматочки; або ж стати чарівником, перенестися на свою планету мрій і намалювати власне "Щастя", яке вони уявляють.

На заняттях з участю членів сім'ї батькам і дітям було запропоновано виконати вдома на великому аркуші паперу малюнок, який би розкривав події міста, у якому вони живуть. Окрім того, їм необхідно було придумати назву своїй картині й скласти історичну розповідь. Експериментатор пропонував родині наочний матеріал у вигляді фотографій окремих частин міста, решту інформації, за бажанням, сім'я обирала самостійно.

На наступному занятті, сім'я розробляла генеалогічне дерево, що об'єднувало батьків і дітей, оскільки кожен з них відчував важливість буття кожної гілки родовету. Така спільна праця виховує, звісно, повагу до старшого покоління, родини, сім'ї, а отже, й Батьківщини.

На четвертому – чуттєво-сприймальному етапі навчально-превентивної роботи передбачалося слухання музичних творів і цілеспрямований вибір музики з використанням трьох, зазначених нами підходів. Метою нашої роботи було сформувати в молодших школярів поняття про музичний настрій; стимулювати в них розвиток різних почуттів, які викликають музичні твори; навчити аналізувати та співставляти емоційні стани людей з явищами природи та класичними музичними творами; сформувати уявлення про емоційний світ музики; навчити співпереживати, проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.

На індивідуальних та соціально-групових заняттях молодшим школярам пропонували прослухати такі звуки природи, як "Дощ", "Бурхливе море", "Спокійне море", "Болото", "Струмок", "Вітер", "Ліс, птахи", "Вогонь", "Поле, галявину", підібрати до них картини відомих класичних і сучасних художників. Після відповідного підбору проводилася бесіда з дітьми, під час якої характеризували звуки природи й проводили аналогію з емоційними станами людей.

Інший вид групових занять (з використанням музичних творів) проводився з участю самих дітей та членів

родини. Їм пропонували подивитися відеогалерею, яка була зібрана з картин відомих класичних та сучасних художників. Представлена відеогалерея сформована за емоційними почуттями героїв, що розкривали "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість". Кожен відеосюжет супроводжувався мелодією, яка характеризувала емоційний настрій персонажів на картинах. Переглядаючи відеогалерею, діти (сім'ї) самостійно здійснювали зв'язок між сюжетами картин, музикою й відповідним емоційним настроєм. Кожен переглянутий відеосюжет обговорювався за спеціально продуманими запитаннями.

П'ятий саморегуляційно-синтезований етап роботи – підсумковий. Його мета – закріплення в молодших школярів з вадами мовлення навичок адекватного реагування в конфліктних ситуаціях; умінь позбутися емоційного напруження між однолітками й дорослими за допомогою прийняття ними нестандартних рішень; співвіднесення емоційних станів з музичними творами й кольорами; розкриття вмінь контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе, так і в інших людей.

На індивідуальному занятті за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою дітям з вадами мовлення пропонували самостійно вирішити конфліктні ситуації малюнкових героїв у сім'ї та в колективі. Учень мав проаналізувати серію сюжетних картинок, виконати опис їх змісту, розкрити емоційний стан персонажів та визначити позитивність або негативність їх вчинків.

У наступному завданні дитина мала обирати з серії сюжетних картинок лише ті, що вирішували непорозуміння; долі розмалювати їх, підібрати фрагменти музики та скласти розповідь за новоствореною моделлю поведінки. Такий підбір вправ допомагав учневі здобути навички адекватного реагування під час емоційно напружених ситуацій, навчити приймати нестандартні рішення для виходу з конфлікту.

Соціально-групово, навчально-превентивна робота на цьому етапі передбачала групування в молодших школярів усіх умінь, знань та навичок реагування під час конфліктних ситуацій. Тому дітям демонстрували низку ситуативних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, які розкривали сімейні взаємовідносини "Дитина-Батьки". Учні аналізували ситуацію, визначали причину конфлікту, моделювали новий тип поведінки й складали до нього власну розповідь.

На останньому занятті молодшим школярам також пропонували самостійно вирішити складні конфліктні ситуації, які трапилися з малюнковими героями в сім'ї та в колективі. Дітям необхідно було обрати запропонований експериментатором музичний твір, який би характеризував емоційний настрій героїв, розмалювати персонажів та приміщення класу, магазину або кімнати квартири, де вони перебували; вирізати персонажів; наклеїти їх за різним родом діяльності; скласти власні версії вирішення конфліктів. Зазначений вид корекційної роботи допомагав молодшим школярам побачити нові виходи зі складних життєвих ситуацій; зробити висновки з попередніх помилок (як власних, так і чужих; сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитися турботливо, з повагою ставитися до своїх батьків, аналізувати та розуміти їх поведінку.

На занятті з членами сім'ї батьки та діти виконували домашнє завдання, у якому їм пропонувалося уникнути сімейних конфліктів за модернізованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою. Родина мала створити нову модель поведінки персонажів у сім'ї: обрати музичну композицію, розмалювати місця подій та героїв, потім вклеїти їх за певним родом діяльності, наприкінці скласти нову версію вирішення суперечностей у малюнкових родин.

Отже, для попередження агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком нами була сформована навчально-превентивна система, яка допомогла на індивідуальному, соціально-груповому та сімейному підходах сформувати в дітей і дорослих уміння розуміти власні емоції та почуття інших людей; під час критичних ситуацій створювати нові моделі поведінки, які б не суперечили загальним нормам поведінки в суспільстві.

Література

1. Долгова А. Г. Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция / А. Г. Долгова. – М. : Генезис, 2009. – 216 с.
2. Романов А. А. Игротерапия: как преодолеть агрессивность у детей : диагностические и коррекционные методики / А. А. Романов. – М. : Школьная Пресса, 2003. – 48 с.
3. Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум» / Т. П. Смирнова. – Ростов н/Д : «Феникс», 2004. – 160 с.
4. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / И. А. Фурманов. – Минск : Ильин В. П., 1996. – 199 с.

References

1. Dolgova A. G. Aggression for the children of midchildhood. Diagnostics and correction / A. G. Dolgova. – M.: Genesis, 2009. - 216 p.
2. Romanov A. A. play therapy: how to overcome aggressiveness in children : a diagnostic and corrective techniques / A. A. Romanov. - M : School Press, 2003. - 48 s.
3. Smirnova T. P. Psychological correction of aggressive conduct of children. Series "Psychological practical work" / of T. P. Smirnova. - Rostov n/D : "Phoenix", 2004. - 160 p.
4. Furmanov I. A. Children aggressiveness: psycho-diagnostics and correction / I. A. Furmanov. - Minsk : Ilin, V. N., 1996. - 199 s.

Белова О. Б. Особливості прояву агресії у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку

Стаття присвячена розробці навчально-превентивної роботи щодо запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. Теоретичний аналіз з проблеми навчання й виховання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку засвідчує, що недорозвинене мовлення негативно впливає на розвиток у них пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери. Несвоєчасно кориговані у дошкільному віці легкі за ступенем прояву вади мовлення з часом ускладнюються, і значний відсоток дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення потрапляє у простір загальноосвітньої школи. Водночас, не вирішені мовленнєві проблеми значно впливають на внутрішній стан дітей їх поведінку, викликають проблеми у взаєминах з батьками, вчителями, однолітками, створюють дискомфорт для них самих, обумовлюють труднощі у навчанні. У статті проаналізовано стан проблеми у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі, з'ясовано актуальність у корекційній педагогіці та спеціальній психології. Визначено критерії оцінки (за видами та підвидами агресії) та рівні агресії у молодших школярів з нормальним психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення, розроблені психолого-педагогічні умови та навчально-превентивна методика для запобігання агресії у дітей молодшого шкільного мовленнєвого розвитку.

Ключові слова: агресія, агресивний стан, агресивність, агресивна поведінка, психолого-педагогічні умови, навчально-превентивна методика, молодші школярі з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Белова О. Б. Особенности проявления агрессии у младших школьников с нарушениями речевого развития

Статья посвящена разработке учебно-превентивной работы для предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития. В работе проанализировано состояние разработки проблемы в отечественной и зарубежной психолого-педагогической и научно-методической литературе, определена ее актуальность в коррекционной педагогике. Уточнено определение агрессии, агрессивного состояния, агрессивности, агрессивного поведения, выделены виды и подвиды агрессии. Разработана и апробована учебно-превентивная методика, которая обеспечивала предотвращение скрытого и поведенческого видов агрессии у младших школьников с нарушениями речи с помощью стимуляции эмоциональных состояний; анализа своих переживаний, поступков, поведения окружающих; моделирования форм поведения и поведенческой реакции в различных ситуациях. Обоснованы и экспериментально апробированы психолого-педагогические условия для предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития, которые учитывали индивидуальные особенности проявления агрессии у ребенка; совмещали фронтальную и индивидуальную формы работы по коррекции агрессии; закрепляли новые модели поведения индивидуально с учеником, с группой младших школьников и с членами семьи; включали поэтапную учебно-превентивную работу, дифференцированные группы методов; обеспечивали детей правом самостоятельного выбора; формировали вариативность форм моделей поведения.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное состояние, агрессивность, агрессивное поведение, психолого-педагогические условия, учебно-превентивная методика, младшие школьники с нарушениями речевого развития.

Belova O. B. Psycho-pedagogical conditions for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment

The problem is analysed in national and foreign psycho-pedagogical literature, actuality is found out in correctional pedagogy and special psychology. The evaluation criteria and aggression levels are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psycho-pedagogical conditions and educational-preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment. The problem is analysed in national and foreign psycho-pedagogical literature, actuality is found out in correctional pedagogy and special psychology. The evaluation criteria and level of aggression are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psycho-pedagogical conditions and educational-preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment.

Keywords: aggression, aggressive state, aggressiveness, aggressive behaviour, kinds and subspecies of aggression, psycho-pedagogical conditions, educational-preventive methods, junior schoolchildren with speech impairment.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2014 р.

Статтю прийнято до друку 30.09. 2014 р.

Рецензент: д.психол.н., проф.Шинкарук А.І.

УДК: 376.1-056.264:376.1-056.34

ДО ПИТАННЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Боряк О.В.

кандидат педагогічних наук, доцент

Сучасний стан функціонування спеціальної освіти в Україні характеризується необхідністю розробки адекватних та дієвих шляхів впливу на особистість дітей з різноманітними порушеннями психофізичного розвитку (ППФР).